

3. *Клецина И. С.* Партнерство в межличностных отношениях: гендерный подход [Электронный ресурс] / И. С. Клецина // Gross Vita. – Вып. 3. – Режим доступа : <http://giacgender.narod.ru>
4. *Бефани А. А.* Концепция межсубъектности С. Л. Рубинштейна и современное понимание проблемы совершенствования личности в супружеских отношениях / А. А. Бефани, В. Е. Ткаченко // Вісник Одеського національного університету : зб. наук. праць. – 2010. – Т. 14. – Вип. 6 – С. 9–19.
5. *Фромм Э.* Искусство любить / Э. Фромм; пер. с англ.; под ред. Д. А. Леонтьева. – СПб. : Азбука-классика, 2008. – 592 с.
6. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 422 с.
7. *Шамионов Р. М.* Психология субъективного благополучия личности / Р. М. Шамионов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. – 180 с.
8. *Реан А. А.* Личностная зрелость и социальная практика / А. А. Реан // Теоретические и прикладные вопросы психологии. – СПб., 1995. – Вып. 1. – С. 194–202.
9. *Братченко С. Л.* Личностный рост и его критерии / С. Л. Братченко, М. Р. Миронова // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб., 1997. – С. 38–46.
10. *Штепа О. С.* Диспозиційна модель особистісної зрілості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О. С. Штепа. – К., 2006. – 17 с.
11. *Ткаченко В. Е.* Феномен благополучия супружеских отношений / В. Е. Ткаченко // Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців “Розквітання-2” м. Одеса, 30 квіт. 2009 р. – О., 2009. – С. 42–45.
12. *Ткаченко В. Є.* Зміст і узгодженість цінностей подружжя як чинник благополуччя шлюбу / В. Є. Ткаченко // Вісник Одеського національного університету : зб. наук. праць. – 2009. – Т. 14. – Вип. 6. – С. 104–108.
13. *Ткаченко В. Е.* Благополучие супружеских отношений и его психологические детерминанты: теоретический анализ / В. Е. Ткаченко // Вісник Чернігівського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки : зб. наук. праць. – Чернігів, 2009. – Вип. 74 (у 2-х т.). – Т. 2. – С. 156–159.

© Ткаченко В. Є.

РОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЇЇ ЛОКАЛІЗАЦІЯ СЕРЕД ІНШИХ ВИДІВ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Л. Г. Чорна, м. Київ

Ідеться про необхідність побудови загальної теорії ідентичностей особистості, виокремлення серед них складових рольової ідентичності. Розроблено моделі функціонування, становлення та розвитку рольової ідентичності, визначено критерії її локалізації серед інших видів ідентичності особистості. Показано, що в розрізненні видів, функцій і структури рольової ідентичності суттєвого значення набува-

ють соціально-психологічні форми та рівні її реалізації, а саме: мала і велика, реальна і умовна соціальні групи; особистість як суб'єкт розвитку або ж як об'єкт соціального впливу.

Ключові слова: ідентичність особистості, рольова ідентичність, групова і соціальна ідентичності, мала і велика соціальні групи.

Речь идет о необходимости построения общей теории идентичностей личности, выделения среди них составляющих ролевой идентичности. Разработаны модели функционирования, становления и развития ролевой идентичности, определены критерии ее локализации среди других видов идентичности личности. Показано, что в различении видов, функций и структуры ролевой идентичности существенное значение приобретают социально-психологические формы и уровни ее реализации, а именно: малая и большая, реальная и условная социальные группы; личность как субъект развития или как объект социального влияния.

Ключевые слова: идентичность личности, ролевая идентичность, групповая и социальная идентичности, малая и большая социальные группы.

The article considers necessity of personality identities general theory building and singling out the identity components among them. The models of functioning, becoming and development of the role identity are worked out, its localization criteria among other kinds of personality identities are set. It is shown that the social-psychological forms and levels of role identity realization are substantial for distinguishing of the structure of role identity; namely it is about: small and big, real and nominal social group; personality as a subject of development or an object of social influence.

Key words: identity of personality, role identity, group and social identities, small and big social groups.

Проблема. Незважаючи на значний обсяг психологічних явищ, які відображають емпіричні прояви рольової ідентичності в соціальному житті людини, багатий перелік її різновидів, безмежну кількість ролей, за допомогою яких вона визначається, її дослідження в психології належать насамперед до прикладних, практичних, таких, що стосуються соціальної складової рольової ідентичності особистості в конкретних соціально-психологічних умовах, наприклад, у керівників, військових, чоловіків/жінок, військових, учителів тощо [1; 2]. Перелік робіт, які були б присвячені теоретичному узагальненню досліджень рольової ідентичності, визначенню її психологічної сутності, механізмів формування, функціонування та зміни, з'ясуванню її специфіки порівняно з іншими видами ідентичності, зовнішньої і внутрішньої структури, обмежується поодинокими працями [3; 4].

Теоретичне значення дослідження також зумовлено тим, що феномен рольової ідентичності та близький до нього групової

ідентичності належать до суто соціально-психологічних явищ, які виникають тільки в процесі взаємодії людей, їхніх колективних дій, спілкування, а не просто в присутності інших. Отже, дослідження цих явищ колективної психіки, механізмів їх вияву та формування становлять підґрунтя творення загальної теорії соціальної психології та є фундаментальними вже за своєю сутністю.

Мета статті: з'ясувавши місце локалізації рольової ідентичності серед інших видів ідентичності особистості, визначити соціально-психологічні змісти цього поняття.

Рольову ідентичність у сучасній психології розглядають як окрему форму *соціальної* ідентичності, обумовлену *соціальними* ролями, тобто культурно прийнятними *соціальними* очікуваннями щодо відповідних видів поведінки, характерних для певних *соціальних* позицій [3, с. 111–112]. Такому визначенню рольової ідентичності, на наш погляд, явно бракує психологічної складової, бо ролі є не тільки соціальними, конвенціональними, аскриптивними, формальними, а й міжособовими, психологічними, життєвими, неформальними. У кожній ролі є об'єктивний і суб'єктивний змісти. Інтеріоризація об'єктивних змістів ролей і наповнення їх суб'єктивними становлять процес формування рольової ідентичності особистості.

У процесі розвитку особистості ідентичність набуває різних форм і рівнів вияву. Вважаємо, що вищим рівнем розвитку рольової ідентичності людини є відчуття та усвідомлення особистістю самої себе як суб'єкта ролей [3]. Людина може сприймати саму себе в певній ролі, але до кінця не використовувати весь потенціал своєї ролі, або ж бути не зовсім задоволеною своєю роллю і разом із тим “примиритися” з певними своїми не зовсім приємними рольовими самовизначеннями. Ці вияви особистості ми також відносимо до рольової ідентичності, але розглядаємо їх як рівні її становлення. У тих випадках, коли людина занадто старанно засвоює соціальні рольові ідентитети, не розкриваючи при цьому власної індивідуальності та власного Я, про її рольову ідентичність не йдеться.

Трактування рольової ідентичності не тільки як однієї з форм соціальної ідентичності, а загалом ідентичності особистості продуктивно позначилось би на її практичному вивченні. Так, дослідження рольової ідентичності не тільки в представників певних великих соціальних, професійних, гендерних груп тощо (така тематика досліджень лежить безпосередньо на поверхні проблеми), а й такої, що охоплює індивідуальні особливості людини, які можуть значуще відбиватися на її стосунках у групі (наприклад, здібності, ціннісні

орієнтації, життєві ставлення, творчий потенціал та ін.), містить значний ресурс нових соціально-психологічних знань.

Психологічний аспект формування рольової ідентичності особистості полягає не тільки в “суб’єктивному забарвленні” виконуваної нею певної ролі, а й у впливі особливостей реальної малої групи на репертуар ролей, які може обрати в “груповому рольовому полі” особистість, нормативних вимог групи до їх програвання тощо.

Одним із найактуальніших питань дослідження рольової ідентичності є також з’ясування шляхів інтеграції різних ролей особистості, які вона виконує, та їх зведення в єдину ідентичність.

З питаннями рольової ідентичності пов’язані проблеми творчої самореалізації та автономності особистості. Виконання певної ролі – це завжди засвоєння певних нормативних зразків поведінки, їх наслідування. Якщо ролей у людини багато, якщо вона швидко і гнучко переходить від однієї ролі до іншої, то виникає питання, де ж істинне її Я. Але багатство ролей особистості також може свідчити про її соціальну креативність і гарну соціальну адаптованість. Як соціальна креативність співіснує з творчим потенціалом особистості, чи не конфліктують вони?

Услід за попередніми запитаннями виникають й інші: наскільки рольові ідентитети особистості є свідомими або несвідомими та чи можуть вони бути прийнятими особистістю не тільки позитивно, а й негативно? Загалом ідентифікацію в соціальній психології тлумачать як “стимулювання специфічного соціально-психологічного мислення, пов’язаного із циклами процесів ототожнення і відчуження кожним індивідуальним або груповим “Я” себе з тими, хто поруч” [5, с. 48]. Ідентифікація також пов’язана з формуванням певних взірців, які слугуватимуть референтними зразками та ідеалами, що виконують завдання контролю та порівняння поведінки окремої людини або групи людей. Орієнтація на ідеали, фундаментальне прагнення індивіда до позитивного сприйняття самого себе, сама етимологія поняття ідентифікації свідчать на користь розуміння рольової ідентичності як свідомого вибору суб’єктом певної ролі та позитивного до неї ставлення. Однак у “рольовому полі” малої групи можуть існувати ролі з негативним наповненням, і хтось їх виконує. Чи ідентифікує, привласнює, інтеріоризує ці ролі їх виконавець? Чи може негативна рольова ідентичність особистості співіснувати з позитивною груповою? Чи буде продуктивно діяти група, якщо рольові ідентифікації окремих членів групи конфліктуватимуть з груповою ідентифікацією більшості членів групи?

Щоб відповісти на поставлені вище запитання, слід ідентифікувати власне рольову ідентичність, її локалізацію серед

інших видів ідентичності особистості та звести різні види ідентичності в єдине категоріальне поле.

Отже, можемо означити кілька вузлових проблем дослідження рольової ідентичності, розв'язання яких належать до актуальних завдань соціальної психології, а саме:

- наповнення поняття рольової ідентичності психологічними змістами;
- інтеграція різних ролей особистості в єдину рольову ідентичність;
- становлення людини як суб'єкта ролей, реалізація творчого потенціалу особистості;
- свідомі і несвідомі, позитивні і негативні компоненти процесу формування рольової ідентичності особистості;
- побудова єдиної теорії ідентичностей особистості, яка охоплювала б і рольову.

Спробуймо побудувати моделі локалізації рольової ідентичності серед інших видів ідентичності особистості. Базуючись на положеннях основних теорій різних видів ідентичності особистості (Н. В. Антонова, П. П. Горностаї, О. В. Григор'єва, В. Л. Зливков, О. Г. Злобіна, К. В. Коростеліна, О. В. Швачко, Я. Морено, Ч. Гордон, Г. Теджфел, Ж. Тернер, Е. Еріксон та ін. [3–15]), визначимо змісти рольової та групової ідентичностей.

Якщо розглядати етапи формування ідентичності соціального індивіда, беручи до уваги, так би мовити, її “генетичний” аспект, то групова ідентифікація є первинною щодо індивідуальної (рис. 1).

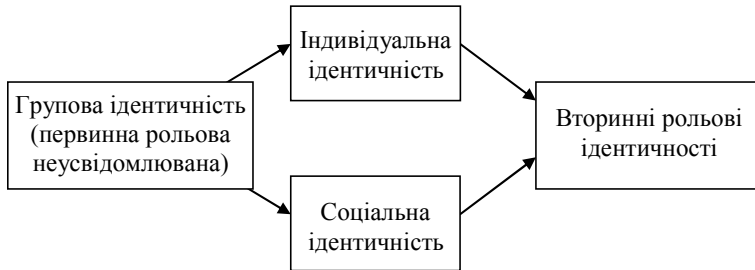

Рис. 1. Генеза розвитку ідентичностей особистості

Групова ідентичність формується на рівні найближчого соціального середовища (сім'ї, групи однолітків тощо) несвідомо; вона є першою формою соціальної ідентичності. Тут здебільшого маємо справу з “нав'язаною”, *аскриптивною, наперед визначеною, первинною рольовою ідентичністю* (Е. Берн [16], Я. Морено [11]). З віком зростає

значення суб'єктного компонента в прийнятті та виконанні соціальних і міжособистісних ролей. Завдяки розвитку процесів мислення, усвідомлення, рефлексії, комунікативних здібностей, а також застосуванню в індивідуальних випадках психотерапевтичних практик, насамперед трансактного аналізу та психодрами, первинні рольові ідентифікації узагальнюються, переструктуровуються, оцінюються людиною – формується індивідуальна рольова ідентифікація. Якщо ж такі процеси не відбуваються, то, за Е. Еріксоном, виникає “плутанина ролей” [13]. Особистість більшою мірою усвідомлює себе членом реальної малої, ніж умовної великої групи. Людина знає або ж відчуває, який її статус у групі, які ролі їй відводяться іншими, як вона до них ставиться і як виконує, що приймає з групових рольових очікувань, а що ні; які ролі відкидає, а які залишає. Однак і тут формування соціальних ідентифікативів (“Я – людина”, “Я – учень”, “Я – студент”, “Я – викладач” тощо) не минає малу групу, групова динаміка якої наповнює їх змістами, груповими очікуваннями щодо належного виконання соціальних ролей. Ці види рольової ідентифікації ми можемо назвати *вторинними рольовими ідентифікаціями*, які містять більш диференційовані порівняно з первинними структури соціальної та міжособистісної рольової самоідентифікації.

У контексті обговорюваного нами питання зазначимо, що індивідуальну ідентичність теж можна розглядати в кількох психологічних площинах: як синонім Я, Его-ідентичності (І. Гофман, О. Л. Солдатова), тобто досить опозиційне (за Г. Теджфелом, Ж. Тернером) до соціальної ідентичності явища; як наповнення індивідуальними психологічними змістами соціальної ідентичності; як ідентичність з певною малою групою, якій притаманна власна структура міжособистісних стосунків, на відміну від великої соціальної групи, спільноти, де такі стосунки не спостерігаються. Нагадаємо, що тут ідеться про індивідуальні рольові ідентифікації. Отже, у даному випадку *критерій* розрізнення соціальної, групової, індивідуальної ідентифікацій умовно можна означити як *стадії розвитку особистості*.

Вирізняючи первинну і вторинну рольові ідентичності, ми використали підхід Я. Морено до розуміння ролей як первинних і вторинних. Якщо розглядати ідентифікації як уже сформовані структури, як взаємодію різних видів ідентичності цілісної особистості, то рольову можна вважати певною формою взаємодії соціальної та індивідуальної ідентичностей у конкретному, визначеному для індивіда, найближчому соціальному середовищі (рис. 2).

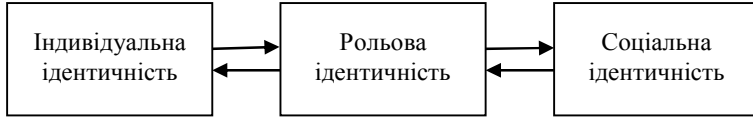

Рис. 2. Зв'язок різних видів ідентичності особистості

Рольова ідентичність визначатиме зв'язок (або один із видів зв'язку) між індивідуальною та соціальною ідентичністю як форму подолання суперечностей між ними. Якщо мала група у своєму розвитку набуває характеристик суб'єктності, то між індивідуальною і соціальною ідентичністю не виникає конфлікту. Члени такої малої групи разом визначають цілі діяльності та досягають їх, виявляють спільну активність, усвідомлюють єдність думок, дій, а разом із тим поважають індивідуальні погляди іншого, цінують його своєрідність. Групова ідентичність, лояльність до групи її членів підпорядковується індивідуальній ідентичності та відчуттю “суб'єктності групи”. За таких обставин людина стає сама суб'єктом ролей: обирає в “рольовому полі” малої групи ті ролі, які сприяють розв'язанню завдань, що постають перед групою, гнучко змінює ролі, якщо того вимагає ситуація. Творчі наукові, художні колективи – приклади малих груп, які є суб'єктами розвитку та активності. До такого виду груп може бути віднесена також сім'я, але лише в деяких індивідуальних випадках.

Ця модель здебільшого використовує запропонований Г.Теджфелом і Ж.Тернером підхід соціальної самокатегоризації індивіда. При цьому дослідники протиставляють індивідуальну та соціальну ідентичності, розглядають їх як полюсні психологічні явища (див. [12]). Якщо особистість не знаходить єдності між власними полюсними ідентитетами, то маємо підстави говорити: 1) про “рольову особистість” (П. П. Горностаї [3]), у якій роль поглинула власне Я; 2) про те, що особистість переживає кризу ідентичностей, не може визначити власне Я в соціальному просторі; 3) про вияв індивідуальної ідентичності, що відкидає соціальні реалії буття; 4) про рольовий конфлікт. Тут **критерій** розрізнення видів ідентифікації визначимо як **функціонально-структурний**.

Рольову ідентичність різні автори визначають або як складову Я-концепції (тоді маємо право говорити про неї як складову індивідуальної ідентичності), або як компонент особистісної ідентичності, або ж як різновид соціальної ідентичності особистості. В емпіричних вимірюваннях важко розвести конкретні форми вимірювання форм реалізації рольової ідентичності в індивідуальній, особистісній або соціальній її феноменології, однак тут буде доречним згадати про рольову ідентичність на рівні реальних малої і великої соціальних

груп, про суб'єктивний і об'єктивний компоненти ідентичності, про міжособистісні та конвенціональні аспекти її функціонування.

Якщо базуватися на теоретичних положеннях про те, що між індивідуальною і соціальною ідентичностями не існує полярних відносин, що вони становлять єдність вияву всіх ідентичностей особистості, що особистісна ідентичність формується разом із соціальною, а на вияви індивідуальної накладає відбиток соціальна, то логічно виглядала б модель, яка узагальнює та ієрархізує рівні вияву всіх її різновидів (рис. 3).

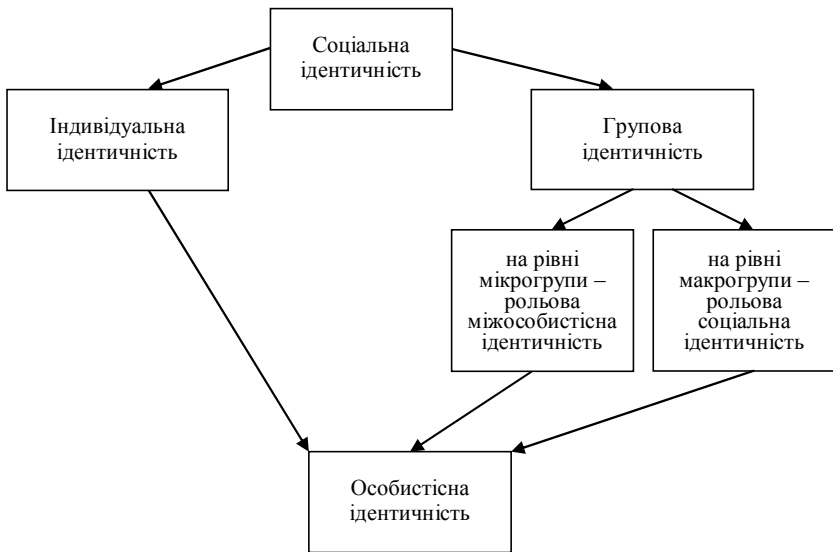

Рис. 3. Категоріально-понятійне поле визначення ролєвої ідентичності

Соціальна ідентичність у такому разі виступає узагальнювальним поняттям, яке містить індивідуальний і груповий її види. Групова ідентичність так само поділяється на ідентичності, сформовані на рівні макро- і мікрогруп. Тут можемо говорити про рольову міжособистісну і рольову соціальну ідентичності. Індивідуальна та групова ідентичності індивіда інтегруються в особистісну. Слід також зазначити, що на рівні стосунків між членами малої групи “працюють”, функціонують усі види ідентичностей особистості. Визначимо цей **критерій** розподілу ідентичностей як **структурно-видовий**.

Отже, рольова ідентичність може мати кілька тлумачень:

– як *первинна* соціальна ідентифікація на рівні тієї *малої групи*, до якої належить людина від самого початку свого життя, і як *вторинна* усвідомлена рольова ідентифікація, коли індивід стає суб'єктом власної ролі, інтегрує в ній властивості власної індивідуальності та привласнені соціальні ідентитети;

– як емпірична форма реалізації соціальної ідентичності на рівні конкретної *реальної групи* (здебільшого малої, середньої), тобто форма *групової* ідентичності;

– як форма *інтеграції* індивідуальної та соціальної ідентичностей (процеси ідентифікації відбуваються в межах малої групи);

– як *структурний компонент* інтегральної *особистісної* ідентичності;

– як *різновид соціальної ідентичності* (здебільшого на рівні великої умовної групи).

Висновки. Рольову ідентичність залежно від соціально-психологічного контексту можна розглядати в кількох аспектах: як певну стадію розвитку соціального індивіда, рівень його суб'єктності, активності, автономності; як емпіричну форму реалізації, вид, компонент інших видів ідентичності особистості. Теоретичний аналіз зовнішньої структури, локалізації рольової ідентичності серед інших видів ідентичності дає можливість більш предметно підійти до побудови конструктів її внутрішньої структури, більш валідно операционалізувати поняття рольової ідентичності в емпіричному вимірі, що й становить подальші перспективи дослідження.

Література

1. Кузьмина М. Ю. Социально-психологические факторы управленческой идентичности руководителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / М. Ю. Кузьмина. – М., 2004. – 195 с.
2. Ульянов В. Ф. Социально-психологические факторы становления профессиональной идентичности офицера запаса : дис. .. канд. психол. наук : 19.00.05 / В. Ф. Ульянов. – М., 2004. – 243 с.
3. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Gordon Ch. Development of evaluated role identities / Gordon Ch. // Annual Review of Sociology. – 1976. – V. 2. – P. 405–433.
5. Швачко О. В. Соціальна психологія : навч. посіб. / О. В. Швачко. – К. : Вища школа, 2002. – 111 с.
6. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–142.

7. Григорьева Е. В. Подходы к исследованию идентичности: интегративная позиция / Е. В. Григорьева // ЧФ : Социальный психолог. – 2008. – № 2 (16). – С. 111–118.
8. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Л. Зливков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 128–136.
9. Злобіна О. Г. Ідентичність особистості та її зміни / О. Г. Злобіна, М. О. Шульга // Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. у 2 ч. / за ред. В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін. – К. : 1997. – Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. – С. 169–205.
10. Коростелина К. В. Социальная идентичность и конфликт. Исследование социальной идентичности на пути к примирению в Крыму / К. В. Коростелина. – Симферополь : Доля, 2003. – Вып. 2. – 360 с.
11. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я. Л. Морено / Г. Лейтц ; пер. с нем. А. М. Бобовикова. – М. : Когито-Центр, 2007. – 380 с.
12. Солдатова Е. Л. Динамика эго-идентичности и представлений о будущем в нормативных кризисах взрослости / Е. Л. Солдатова // Психологическая наука и образование. – 2006. – № 2. – С. 16–29.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
14. Современная зарубежная социальная психология. Тексты / под ред. Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 256 с.
15. Идентичность: Хрестоматия / сост. Л. Б. Шнейдер. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО МОДЭК, 2008. – 272 с.
16. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн ; пер. с англ. А. В. Ярхо, Л. Г. Ионин. – СПб. : Лениздат, 1992. – 400 с.

© Чорна Л. Г.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ І ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС

З. В. Юрченко, м. Івано-Франківськ

Аналізуються та узагальнюються основні теоретичні підходи до розуміння детермінант насильства у сімейних взаєминах; систематизацію його провідних чинників здійснено в соціокультурному і гендерному аспектах.

Ключові слова: сімейні стосунки в етнокультурній традиції, гендерна соціалізація, гендерна культура, гендерні ролі, стереотипи і настановлення, насильство в сім'ї.